

85
R-25

O' RASULOV

YAKKAXON QO'SHIQCHILIK

TOSHKENT

85
R-25

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT
SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI

O'LMAS RASULOV

YAKKAXON QO'SHIQCHILIK

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan*

10035

Toshkent – 2017

UO'K:784.1(072)
KBK:85.314ya7
R-25

R-25 O'Imas Rasulov. Yakka qo'shiqchilik. (O'quv qo'llanma).
-T.:«Barkamol fayz media», 2017, 180 bet.

ISBN 978-9943-5010-6-5

Ushbu o'quv qo'llanmada yakkaxon qo'shiqchilik pedagogikasi va ijrochiligining eng murakkab jarayonlarini puxta o'zlashtirishga qaratilgan ovoz mashqlari jamlangan. Unda milliy musiqiy bezaklar, ovozning o'zbekona tuslanishi va sadolanishi, ijroviy-ijodiy, ilmiy-nazariy tomonlarini ochib berish, ularni yangi avlodlar tomonidan ajdodlar merosi sifatida o'rganilishini ta'minlashga qaratilgan mulohazalar bildirilgan.

O'quv qo'llanma mamlakatimiz kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, talabalar, mustaqil tadqiqotchilar, shuningdek, musiqa madaniyati bilan qiziquvchi keng kitobxonlar ommasi uchun mo'ljallangan.

UO'K:784.1(072)
KBK:85.314ya7

Mas'ul muharrir:

Soibjon Begmatov – san'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchilar:

Mahmudjon Tojiboyev – O'zbekiston xalq hofizi;
Sherzod Pirmatov – O'zDSMI professori.

ISBN 978-9943-5010-6-5

© «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2017.

KIRISH

“Barcha mashq va ohangni bir xilda chertish va kuylash shart emasdir, nedinkim, odamlarning barchasi bir xilda bo'lg'an emaslar, ta'blari ham bir-biriga muvofiq emas, ya'ni xalq muxtalifdurlar”¹.

Badiiy obrazlar, umuman, voqelikni ohanglar yordamida aniq ifodalay olish musiqa ilmining, jumladan yakkaxon qo'shiqchilik san'atining asosiy vazifalaridan biri. Ma'lumki, o'zbek musiqa san'atining ajralmas qismi bo'lg'an milliy qo'shiqchilik san'ati juda qadim zamonlardan beri rivojlanib, yashnab, yasharib kelmoqda. Uning qonunlari murakkab va barqaror bo'lib, lahjaviy, hududiy jarayonlarni qamrab oladi. Shu bois, an'anaviy yakkaxonlikni o'rganish ham, avvalo, unga tarixiy yondashuvni, qolaversa, uning ilmiy-amaliy jihatlarini to'laqonli anglash, bilish va his etishni talab qiladi. Musiqa ilmi, ayniqsa, uning amaliyotining rivojji qator konferensiyalar, “Sharq taronalari” kabi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlarda o'z aksini topmoqda. Musiqa boshqa sohalar singari an'anaviy qo'shiqchilikning ham bunday nufuzli enjumanlarda muhim o'rin tutishining bir qator sabablari bor albatta. Eng asosiy sabablardan biri, xilma-xil musiqiy ahakl va janrlarning an'anaviy ijroga ta'siri, ya'ni an'anaviy ijro haqidagi ilmiy-nazariy fikrlarni umumlashtirishning yangi bosqichga ko'tarilib borayotgani kuzatiladi. Ta'kidlash lozimki, o'zbek musiqa san'atining jahon askor ommasi nazdidagi ahamiyati kun sayin oshib bormoqda.

Yakkaxon qo'shiqchilik amaliyotining barcha qirralari o'zida nazariy qoidalarni umumlashtirib, musiqa ilmining barcha sohalarini boyitib kelmoqda. Bu musiqani, xususan ijroni ongli idrok eta olishning natijalarini, tom ma'noda har tomonlama o'rganishning samarali mahsulidir.

¹ Kaykovus “Qobusnoma”. Toshkent. O'qituvchi nashriyot matbaa uyi. 2011 yil. 148-bet.

Darqamijskiy o'z o'quvchisi V.Karmalnayaga yozgan xatlarining birida shunday degan ekan: ovoz to'g'ridan-to'g'ri so'zni ifodalay olishni xohlayman, chunki ijroning haqiqati aslida mana shunda deb hisoblayman.²²

An'anaviy xonandalik bir qator uzluksiz rivojlanib boruvchi omillarga tayanadi: kuy, she'r matnini puxta o'rganish, ijro maqsadini imkon qadar to'la ochib berish, ovoz yo'nalishidagi ornomentik qoidalarni aniq ifodalash ana shunday omillardandir. Milliy musiqiy bezaklar, ovozning o'zbekona tuslanishi va sadolanishini ta'minlash, ijro jarayonini to'raligicha va alohida-alohida holda uni o'rab turgan ijroviy-ijodiy, ilmiy-nazariy tomonlarini qiyosiy o'rganish san'atkorlar oldida turgan asosiy vazifalardan biri.

Ijroni qiyosiy o'rganish, tahlil qilish, mohiyatini anglashda innovatsion vositalar, xususan ovozli yozuvlar va albatta ustozona jonli ijrolardan foydalanish talab etiladi.

XIX asrning oxiri, XX asrning 80-yillarida fonograf, gramplasi-tinka yozuvlari, XX asrning 40-yillaridan bugungacha davom etib kelayotgan magnet tasmlaridagi va boshqa texnik vositalarda mavjud musiqiy asarlardan qiyosiy foydalanish, ularni ilmiy-nazariy jihatlarni boyitib borish, musiqa fani nazariyasi, jumladan amaliyoti o'tmishini anglatuvchi, kelajagini belgilovchi ko'zgudir, nazarimda.

Zero, biz ushbu qadimiy va zamonaviy vositalarda ustozona ijrolarda yozilgan xilma-xil talqinlarni ko'ramiz. Ifodaviy vositalarni anglaymiz. O'ziga xos ovoz va ohang munosabatlarini his etamiz, xullas, milliy qo'shiqchilikning rivojlangan va rivojlanishi lozim bo'lgan jihatlarni aniqlaymiz. Bu esa o'z navbatida, "Zamonaviy ijro" shaklida odat tusiga kirib borayotgan turli darajadagi asarlarni to'g'ri anglashimizni ta'minlash bilan birga bunday ijro niqobi ostida urchib borayotgan, o'zbek xalqi ma'naviyatidan tashqarida shakllangan yot musiqiy asarlarga ayniqsa, qo'shiqlarga to'g'ri baho berish imkoniyatini beradi bizga... "Agar insonning qulog'i yengil-yelpi, tumtaroq ohanglarga o'rganib qolsa, bora-bora uning

badiiy didi, musiqa madaniyati pasayib ketishi, uning ma'naviy olamini soxta tushunchalar egallab olishi ham hech gap emas. Oxir-oqibatda bunday odam "Shashmaqom" singari milliy merosimizning noyob durdonalarini ham, Motsart, Betxoven, Bax va Chaykovskiy kabi dunyo tan olgan buyuk kompozitorlarning asarlarini ham qabul qilishi qiyin bo'ladi"²³.

Musiqa madaniyati, uning tarkibiy qismi bo'lgan fikrlar, mulohazalar, ilmiy-amaliy tushunchalar zamirida rivojlanib boradi. Shubhasiz, musiqa madaniyatini yuzaga chiqishida ijroning tugan o'rni beqiyos. Musiqani ijrosiz tasavvur ham qilib bo'lmaydi: an'anaviy ijroning tub mohiyati milliylikda, milliylikning mohiyati xalqning ichki kechinmalarini aks ettiruvchi ohanglarda. Ularni ba-diiy obraz darajasiga ko'taruvchi musiqiy bezaklar, ohanglar, zarblar, tabiiyki, tovushlardir.

An'anaviy yakkaxon qo'shiqchilikning mazmunini bildiruvchi bu omillarga alohida e'tibor berish lozim. Bu jarayon vokal pedagogikasining eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Haqiqiy ijrochi ham xalqona, ham oddiy, ham falsafiy ohanglar yordamida hayotiy obrazlar yarata oladigan san'atkor bo'lsagina, uning har bir ijrosi musiqa madaniyatining yorqin sahifasiga aylanadi. Demak, ijro bu juda murakkab ayni vaqtda, jonli, ilmiy-amaliy jarayon. U unimsiz yangillanib, o'zgarib boradi. Haqiqiy ijro mahorat badiiy san'at namusi, hunarning eng mukammal bosqichidir. Mohirona ijro san'ati bilan yo'g'rilgan har qanday musiqiy asar musiqa madaniyatining eng noyob ko'rinishi, u voqelik, bayramidir. Ana shunday ijrolargina tabiiy, professional ijro jarayonini tashkil etadi. Musiqa san'ati amaliyoti va nazariyasining oltin pillapoyasi mana shunday ijro va ijrochilardir. Demak, ijrochilikning asosi-ijro, uning sifatini belgilovchi omil ham ijro. Ayni vaqtda, ijro tajribalari yig'indisi o'laroq, musiqa ilmi, nazariyasi, pedagogikasini qadimiy va yangi ohanglarning xilma-xil talqinlari bilan boyitadi. Shu bois, ijroni hech ikkilanmasdan jonli jarayon desa ham bo'ladi. Mazkur jarayonni talabalarda to'g'ri,

²³ I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat. 2008. 103-bet.

²² Очерки по методике теории и сольфеджио. Сборник статей. Музгиз, 1954 год.

aniq shakllanishida ovoz mashqlari eng zarur va boshlang'ich vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Eng mukammal soz-inson ovozi, degan gapni ko'p takrorlaymiz. Qo'shiq tinglayotganda, kuylayotganda, ayniqsa, uni o'rgatayotganda bu hikmatli so'zning bejiz aytilmaganini anglaymiz. Bu so'zlar har bir o'qituvchining shioriga aylanishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, o'qituvchi ovoz shakllantiruvchi zarur holatlar ko'nikmalarni to'g'ri, aniq shakllanishni ta'minlovchi unsurlarga alohida e'tibor qilishi kerak. Darvoqe, biz ovozni eng mukammal soz dedik. Nazarimda, bu sozning birinchi tori – ong, ikkinchi tori – ovoz, uchinchi tori – nafas, to'rtinchi tori – talaffuz... An'anaviy qo'shiqchilikda mavjud barcha jarayonlar mana shu "tor"larni sozlashga qaratilishi lozim. Ulug' allomalardan Abu Ali ibn Sino e'tirof etgan "Inson ovozi" deb atalmish muqaddas "cholg'u"ning xonandalikdagi barcha ilmiy-nazariy qoidalar asosida sozlanishining ham ilk ibtidoiy omillaridan biri ham mashqlar-ovoz mashqlaridir.

Mashqlar nafaqat ovoz, balki talaba ongi, shuuri, xususan, estetik didining shakllanishida muhim vositadir.

San'at, ijod, ijro – bular estetikaning muhim qirralaridandir. Bo'lg'usi qo'shiqchi mashqlarni bajarish jarayonida kuylashning barcha estetik, psixologik, badiiy jihatlarini his qilib borsagina pedagog o'z maqsadlariga to'laqonli yetgan bo'ladi. Mashqlarga shunday bir tus berish kerakki, talaba go'zallik va xunuklik, tubanlik va yuksaklik haqidagi tushunchalarni to'g'ri idrok eta olsin. Mazkur jarayon bo'lg'usi xonandada estetik did va tarbiyani shakllantirib boradi. Ma'lumki, ezgulik g'oyalari bilan yo'g'rilgan har qanday asar, jumladan musiqiy asar va mashqlar, talabada odob va axloq tushunchalarni rivojlantirib borish kerak. San'at – estetika, estetik didning eng to'liq va mukammal ifodasi. Estetikaning bu kategoriyasi shaxs rivojining uyg'unligi, ya'ni go'zallikni yaratish, olijanob bo'lish, erkin ijod qilishga o'rgatadi, yaratuvchilik qobiliyatini erkin bo'lishini ta'minlaydi, talabani badiiy ijod namunalardan zavqlantiradi. Badiiy ijod bilan shug'ullanish, bu go'zallikka intilish, oqibatda uni yaratish demakdir. Bu intilish

ijodkorni, ijrochini ma'nan go'zal va odobli bo'lishini talab qiladi. "Go'zallik axloq-odobning tug'ishgan singlisidir" degan edi, rus yozuvchisi Belinskiy...

Qissadan hissa shuki, ovoz mashqlarini tanlayotganda, pedagog asosan, mana shu mezonlarni ham unutmasligi kerak. Maqomlardan, mumtoz musiqiy asarlardan, bastakorlar yaratgan klassik asarlardan, xalq og'zaki ijodi namunalaridan ana shu mezon talabidagi badiiyatni istagancha topish mumkin.

Demak, ovoz mashqlarini ko'proq o'zbek xalq musiqa merosi asosida tanlash maqsadga muvofiq. Bunday mashqlar talabaning mamlakatimiz tarixiga bo'lgan e'tiborini oshiradi kela-jagiga ishonch paydo qiladi.

O'zbek xalqining ko'p asrlik boy tarixi, ajoyib ma'naviy merosi bilan haqli ravishda faxrlanish tuyg'usi, o'tmishni qo'msash emas, balki qadimiy tarixni, xalq yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarni keng o'rganish va ochib berish, ularni yangi avlodlar tomonidan ajdodlar merosi sifatida o'rganishni ta'minlashdan iborat.